

повідальності за порушення виборчого законодавства. За усіма видами виборів мають бути встановлені єдині підстави для винесення попередження і скасування рішення про реєстрацію кандидатів, а сам перелік таких підстав має бути чітким і повним.

З метою більш повного й системного закріплення гарантій виборчих прав громадян в Україні доцільно прийняти спеціальний закон «Про гарантії виборчих прав громадян» (як в Росії чи Туркменістані), який у подальшому міг би стати складовою частиною Виборчого кодексу (на зразок Франції, Білорусі чи суб'єктів Російської Федерації).

Зрозуміло, що проблематика гарантій реалізації виборчих громадян виходить далеко за межі однієї статті. Важливими напрямками подальших досліджень у даному контексті є з'ясування видового розмаїття таких гарантій, способів їх нормативного закріплення, підстав і процедур притягнення до відповідальності за порушення виборчого законодавства тощо.

Список літератури: 1. Мурашин Г.О. Гарантії безпосередньої демократії // Конституційно-правові форми безпосередньої демократії в Україні: проблеми теорії і практики / За ред.. В.Ф. Погорілка. К., 2001. 2. Ставнійчук М.І. Гарантії виборів в Україні // Виборче право України / За ред.. В.Ф. Погорілка, М.І. Ставнійчук. К., 2003. 3. Стешенко Т.В. Вибірчі комісії: правовий статус і організація роботи: Автореф. дис... канд.. юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2000. 4. Мордовец А.С. Социально-юридический механизм обеспечения прав человека и гражданина. Саратов, 1996. 5. Баглай М.В. Конституционное право Российской Федерации: Учебник. М., 1998. 6. Закон України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. № 1665-IV (в ред. Закону від 7 липня 2005 р. № 2777-IV) // Відомості Верховної Ради України. 2005. № 38-39. Ст.449. 7. Федеральный закон от 2 июля 1975 г. «О задачах, финансировании и предвыборной агитации политических партий (Закон о партиях)» // Австрийская Республика. Конституция и законодательные акты. М., 1985. 8. Французская Республика: Конституция и законодательные акты. Избирательный кодекс / Под ред. В.А. Туманова. М., 1989.

Надійшла до редколегії 14.04.06

Т.А. Сироїд

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА РЕАБІТАЦІЮ ЖЕРТВ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ

Міжнародно-правові акти універсального та регіонального характеру приділяють значну увагу дотриманню прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві. Особливий акцент направлено на захист осіб, які скоїли злочин. Загальні принципи відправлення правосуддя відносно цієї групи осіб закріплені Загальною декларацією прав людини 1948 р., серед них слід виділити: право на життя й особисту недоторканність, незастосування тортур, або жорсткого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження й покарання; рівність перед законом; ефек-

тивне поновлення в правах компетентними національними судами у разі порушення прав, наданих конституцією і законом; заборона безпідставного арешту, затримання або вигнання; принцип презумпції невинуватості; заборона на безпідставне втручання в особисте й сімейне життя, безпідставне посягання на недоторканість житла, репутацію, таємницю кореспонденції, на честь і гідність. Вказані принципи закріплені в багатьох міжнародних угодах, що стосуються статусу осіб, які скоїли злочин, і в національному законодавстві держав. У рамках міжнародних організацій прийнято низку міжнародно-правових актів стосовно цієї категорії осіб. Серед них слід виділити документи ООН, які визнаються стандартами в цій сфері: Мінімальні стандартні правила поведження з засудженими (резолюція 663 (XXIV) Економічної і Соціальної Ради ООН від 31 червня 1957 р.), Типова угода про передачу засуджених-іноземців (резолюція ГА 40/146 від 13 грудня 1985 р.), Основні принципи поведження з ув'язненими (резолюція ГА 45/111 від 14 грудня 1990 р.), Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй відносно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (резолюція ГА 45/110 від 14 грудня 1990 р.), Декларація про захист всіх осіб від тортур та інших жорстоких, нелюдських, принижуючих гідність видів поведження або покарання 1984 р. (резолюція ГА ООН 35/46) тощо. Римський Статут Міжнародного кримінального суду, крім загальноновизнаних принципів кримінального права, що безпосередньо стосуються обвинуваченої особи, містить ст. 67, яка закріплює детальний перелік її прав.

Вищезначені нормативно-правові акти є базовими в механізмі забезпечення прав особи, яка притягується до кримінальної відповідальності. Вони містять низку принципів кримінально-процесуального права, що є стандартами у цій сфері.

Однак, незважаючи на значний масив нормативно-правових актів, що регламентують права осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у скоєнні злочину, слід зазначити, що окремі аспекти правового становища вказаних осіб потребують детального дослідження. Зокрема, регламентація права на реабілітацію. Порушення прав людини у кримінальному судочинстві тягне за собою винесення незаконного, безпідставного вироку. Від того, якими засобами держава спокутує свою провину перед громадянином, залежить багато, і в першу чергу, престиж держави, яка проголосила себе правовою. Слід зазначити, що у більшості робіт, присвячених кримінально-процесуальним питанням у міжнародному праві, даній проблематиці не приділялась належна увага. Окремі аспекти правосуб'єктності у міжнародному кримінально-процесуальному праві висвітлювалися в роботах І.П. Біліценка, О.Г. Волєводза, В.М. Волженкіної, М.І. Костенка, І.І. Лукашука, А.В. Нау-

мова, В.П. Панова, І.В. Фесенка. Проте повної характеристики інституту реабілітації в міжнародному кримінально-процесуальному праві в цих роботах немає, що робить актуальним представлене дослідження.

Мета статті полягає в аналізі правового статусу осіб, що притягуються до відповідальності, зокрема, регламентації права на реабілітацію в основних міжнародно-правових актах, характеристики відповідності національного кримінально-процесуального законодавства стосовно зазначених договорів і рекомендацій щодо усунення певних недоліків.

Захищеність особи у кримінальному процесі залежить від тих, хто здійснюючи провадження у справі, приймає рішення і повинен нести повну відповідальність за їх законність та обґрунтованість. Проблема відповідальності за належне виконання обов'язків у сфері кримінального судочинства закономірна також, як і в інших сферах державної діяльності. Будь-яка оцінка поведінки людини оцінюється з точки зору її правомірності чи неправомірності, тим паче, якщо це відноситься до дій чи рішень осіб, наділених державою спеціальною компетенцією. Виходячи з того, як вони виконують свої функції, судять про їх професіоналізм, компетентність, а в кримінальному процесі, окрім того, неупередженість, справедливість. Найважливішою гарантією, направленою на забезпечення прав особи у сфері кримінального судочинства, є обов'язки посадових осіб, які здійснюють провадження у справі. Міжнародні договори містять низку положень, що стосуються діяльності суду, поліцейських органів та їх посадових осіб, на яких покладається відповідальність за всі рішення, що приймаються в процесі проведення попереднього розслідування і розгляду справи. Так, в основі Кодексу поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку 1979 р., прийнятому в рамках ООН, закріплена ідея, що особи, які здійснюють поліцейські функції, повинні поважати й захищати права людини відносно всіх осіб. Кодекс забороняє застосування тортур або скоєння будь-яких актів, пов'язаних із корупцією та передбачає, що сила може застосовуватися тільки у випадку крайньої необхідності, збереження в таємниці інформації конфіденційного характеру [1, с.238-240]. Ці вимоги знайшли своє відображення в «Основних принципах незалежності судових органів» [2, с.171-176], «Керівних принципах, стосовно ролі осіб, які здійснюють судове переслідування» [2, с.186-192], «Основних принципах, стосовно ролі юристів» і [3, с.204-211]. Ці документи також передбачають необхідність забезпечення при здійсненні кримінального переслідування ефективності, неупередженості і справедливості відносно учасників кримінального процесу. Судді, юристи, особи, які здійснюють судове переслідування, повинні усвідомлювати ідеали і дотримуватись

етичних норм, відповідних їх діяльності, бути обізнаними у законодавчих заходах щодо захисту прав суб'єктів кримінально-процесуальних відносин.

Співробітники правоохоронних органів, на яких покладено забезпечення безпеки суб'єктів кримінально-процесуальних відносин, повинні мати високі морально-етичні якості, необхідну професійну підготовку, володіти навичками співпраці з особами, які знаходяться під їх захистом.

На жаль, діяльності як поліцейських органів, так і представників судової влади, органів нагляду характерне таке явище, як зловживання владою, що негативно впливає на права людини. Потерпілими від такого зловживання є окремі фізичні особи, які безпосередньо страждають від протиправних дій представників владних структур, жертвою стає і саме суспільство, яке належним чином не поклопоталось про моральне обличчя представників влади в особі поліцейських органів, а також про їх належну підготовку. У Кодексі поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку зазначається, що кожна посадова особа по підтримці правопорядку є частиною системи кримінального правосуддя, мета якої полягає у попередженні злочинності й боротьбі з нею, а поведінка кожної посадової особи цієї системи впливає на систему в цілому.

Нерідко у роботі вказаних органів допускаються серйозні помилки, що призводять до арешту, незаконного утримання під вартою, безпідставного притягнення осіб до кримінальної відповідальності. У зв'язку з цим виникає питання про реабілітацію осіб, незаконно підданих кримінальному переслідуванню.

Слід зазначити, що можливості особи, яку звинувачують у вчиненні злочину, значно обмежені порівняно з можливостями державних органів, які займаються попереднім розслідуванням і розглядом справ. А якщо врахувати, що звинувачений здебільшого юридично не підготовлений і частіше за все перебуває під вартою, то він стає практично безсилим перед звинуваченням. Покладання тягаря не винуватості на самого звинувачуваного, поводження з ним як з явно винним викривляє саму суть права, фактично перетворює його в безправ'я і свавілля. У цьому ж ряду стоїть і оголошення «щиросердного зізнання» «царицею доказів», що дозволяє виносити обвинувальний вирок відносно особи, винність якої доведена тільки отриманням під тиском чи погрозою визнанням. Якщо норми кримінального закону та інші норми, що містять санкції, застосовуються вибірково, непослідовно, без урахування конкретних обставин справи й особистості правопорушника, то це призводить до притягнення до відповідальності невинних осіб і, неминуче відображається на стані правопорядку в суспільстві, у тому числі, й на рівні рецидиву [4, с.257]. У грома-

дян виникає відчуття незахищеності, з одного боку, від свавілля правопорушників (у разі порушення принципу невідворотності покарання), з іншого – від свавілля держави (у разі винесення невинуватих вироків) [5, с.52]. Зрозуміло, що помилка, допущена при провадженні у справі, повинна бути виправлена таким чином, щоб постраждала від безпідставного кримінального переслідування особа була повністю реабілітована, і таке рішення повинно набути гласності, аби громадяни відчували (усвідомлювали) свою захищеність у разі виникнення таких негативних наслідків.

Міжнародно-правові акти в галузі захисту прав людини містять низку загальних положень стосовно права на реабілітацію. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 р. закріплює, що «кожний, хто став жертвою арешту або незаконного утримання під вартою, має право на компенсацію» (ст. 9 п.5). Аналогічне положення передбачено у ст.5 п.5 Європейської конвенції про захист прав людини й основних свобод 1950 р. Прийнята в рамках ООН «Декларація про захист жертв злочинів і зловживання владою» 1985 р. визначає поняття «жертви зловживання владою» – це особи, яким індивідуально або колективно було завдано шкоди, включаючи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду або суттєве порушення їх основних прав в результаті дії або бездіяльності відповідних посадових осіб. Декларація наголошує, що державам необхідно розглянути питання про включення в національні закони норм, які забороняють зловживання владою і які передбачатимуть засоби захисту жертв таких зловживань, включаючи право на реституцію і/або компенсацію й необхідну матеріальну, медичну, психологічну та соціальну підтримку [2, с.242–244].

Значний розвиток інститут реабілітації отримав в Модельному кримінально-процесуальному кодексі для держав-членів СНД [6], глава 7 якого містить положення, що регламентують підстави виникнення права на реабілітацію та його процедури. Згідно з положеннями Кодексу виправдана особа, а також особа, переслідування відносно якої було припинено за невинуватістю, має право на реабілітацію, включаючи заходи по відновленню її доброго імені і компенсацію спричиненої їй в ході кримінального судочинства шкоди (ч.3 ст.27). Підсудний, винність якого не доведена в судовому розгляді, повинен бути в цьому ж судовому розгляді гласно та невідкладно проголошений іменем народу незалежної держави невинним і виправданим вирок суду.

Виправданий підсудний, а також підозрюваний і обвинувачений, відносно яких винесена постановою суду або органу кримінального переслідування про припинення кримінальної справи, незважаючи на підстави, вважаються невинними і не можуть бути

підданими будь-яким обмеженням в житлових, майнових, трудових та інших правах (ст.ст. 53–60).

Стаття 49 Кодексу покладає на суд, прокурора, слідчого, дізнавача обов'язок роз'яснити виправданому підсудному та іншій особі, яка має право на відшкодування шкоди, спричиненої в результаті помилок або зловживання органу, який здійснює процесуальні функції, це її право. Роз'яснення повинно фіксуватися в протоколі.

Разом із тим слід зазначити, що положення Кодексу мають деякі недоліки стосовного порядку реабілітації. Вважаємо, що питання про реабілітацію повинна порушувати як сторона захисту, так і сторона обвинувачення в особі того ж прокурора. Це підвищить довіру громадян до осіб, які здійснюють кримінальне переслідування, сприятиме впевненості в тому, що ці посадові особи діють неупереджено, керуються вимогами закону, прагнуть дотримуватися основних вимог щодо використання усіх правових засобів для встановлення істини у справі і недопущення притягнення до відповідальності невинних осіб. Щодо самого порядку винесення рішення про реабілітацію, то слід зазначити, що рішення відповідних органів і посадових осіб (суду, прокурора, слідчого, дізнавача) повинно доводитися не тільки до відома потерпілої від зловживання або помилки особи, але й шляхом письмового повідомлення організацій, підприємств, громадськості за місцем роботи, за місцем проживання виправданої особи та через засоби масової інформації. Адже у деяких випадках для особи відшкодування моральної шкоди, поновлення доброго імені може мати більше значення, ніж відшкодування матеріальних збитків.

Статут Міжнародного кримінального суду (далі МКС) також приділив значну увагу захисту осіб, які постраждали від неправомірних дій органів правосуддя. Згідно зі ст.85 «кожний, хто став жертвою незаконного арешту або утримання під вартою, має право на компенсацію, на яку розповсюджується позовна давність» [7]. Право на реабілітацію включає в себе право на відшкодування майнової шкоди, усунення наслідків моральної шкоди і поновлення в трудових, пенсійних, житлових та інших правах. Шкода відшкодовується потерпілій особі від неправомірних дій в повному обсязі і незалежно від вини органа дізнання, слідчого прокурора чи суду.

Заслужовує на увагу положення Статуту стосовно того, що Суд має право у разі виявлення незаперечних фактів, які свідчать про наявність грубої та явної помилки, на свій розсуд присудити компенсацію згідно з критеріями, передбаченими Правилами процедури та доказування, особі, яка була звільнена з-під варти після остаточного рішення про виправдання або припинення провадження з цієї причини.

Модельний КПК та Статут МКС передбачають підстави, за наявності яких шкода вказаним потерпілим особам не відшкодовується. А саме, у разі, якщо буде доведено, що вони сприяли здійсненню відносно них кримінального переслідування і застосування примусових заходів добровільною явкою або зробленою перед судом заявою про свою винність, які виявилися неправдивими. Закріплена норма має і негативний відтінок. Нормативно-правові акти не зазначають причин, за наявності яких було зроблено самообвинувачення. Адже результатом самообвинувачення може бути застосування незаконних дій з боку посадових осіб органів розслідування, які проявляються у фізичному або психічному насильстві з метою отримання доказів.

Регламентація прав учасників кримінального процесу сама по собі не вирішує питання забезпечення прав особи. Не забезпечені системою гарантій, вони мають лише декларативний характер. Найважливішою з гарантій, направлених на забезпечення прав особи у сфері кримінального судочинства, є відповідальність посадових осіб за належне виконання покладених на них обов'язків.

Слід зазначити, що Статут МКС (ст.ст. 46, 47) та Правила процедури (Розділ IV) містять норми стосовно відповідальності судді, прокурора та інших посадових осіб у разі зловживання своїм становищем у складі Суду, результатом якого стало спричинення шкоди судовому розгляду або будь-якій особі.

Успішна реалізація права на реабілітацію залежить від інформованості осіб щодо своїх прав, юридичних механізмів реалізації цих прав тощо. У разі відсутності інформації потерпіла особа позбавляється можливості відшкодування завданої їй шкоди, фактично позбавляється права використовувати передбачені законом засоби захисту (заручитися допомогою адвоката, заявити позов, збирати докази та ін.). Право на інформацію відносно правового статусу осіб, які стали жертвами зловживання владою, є конкретним проявом конституційного права громадян на інформацію стосовно спеціального правового статусу вказаної категорії осіб. Інформування повинно здійснюватися через опублікування законів, інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів та доведення їх до відома зацікавлених сторін за допомогою, перш за все, правоохоронних, судових органів, правозахисних організацій тощо. Важливим є доведення до громадськості рішень органів, компетентних розслідувати справи, щодо припинення переслідування та встановлення невинності відносно особи, яка стала жертвою зловживання. У цьому зв'язку слід зазначити, що Статут МКС закріплює перелік основоположних рішень, які обов'язково підлягають опублікуванню офіційними мовами суду, серед яких знайшло своє відображення і положення стосовно

встановлення невинності та відшкодування шкоди потерпілим (п. «с» Правило 40).

На завершення слід зазначити, що незважаючи на певні недоліки, положення міжнародно-правових актів, зокрема Статуту МКС, покладані забезпечити більш надійні гарантії від свавілля в ході розгляду і захисту прав звинуваченої особи, аніж національна система. Адже правосуддя, як основний засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина, є найбільш вагомою гарантією у системі засобів забезпечення прав особи у сфері кримінального процесу. Здійснення розгляду кримінальної справи в умовах гласності, безпосередності, змагальності, жорстко регламентованої процедури, яка забезпечує послідовність етапів провадження у справі і дотримання вимог повноти, всебічності та об'єктивності дослідження всіх обставин справи – гарантія забезпечення прав особи. На міжнародному рівні легше реалізувати ті мінімальні стандарти кримінального правосуддя, які закріплені в міжнародних документах. Саме створення Міжнародного кримінального суду сприятиме реалізації основоположних стандартів у кримінально-процесуальному судочинстві. Незалежність і об'єктивність рішень Суду найбільш ймовірно визначає його авторитетність, що необхідно для ефективної судової діяльності. Посадові особи МКС діють від імені судового органу в цілому, який власне, не захищає інтереси тієї чи іншої держави або її посадових осіб. Завдання МКС – здійснення правосуддя в повному розумінні цього слова з дотриманням основоположних принципів міжнародного кримінально-процесуального права і встановлення справедливості відносно потерпілої особи, обвинуваченого та потерпілих у результаті помилок чи зловживання повноваженнями.

Список літератури: 1. Кодекс поведения должностных лиц по поддержанию правопорядка (резолюция 34/169 ГА ООН от 17 декабря 1979 г.) // Организация Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Тридцать четвертая сессия. Дополнение № 46 (A/34/46). 2. Основные принципы, касающиеся независимости судебных органов // Сборник стандартов Организации Объединенных Наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк: ООН, 1992. 3. Основные принципы, касающиеся роли юристов (приняты Восьмым Конгрессом ООН по предупреждению преступности и поведению с правонарушителями, Гавана, 27 августа – 7 сентября 1990 г.) // Сыроед Т.Л. Права жертв преступлений: международные стандарты и национальное законодательство. Х., 2002. 4. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология. М., 1982. 5. Волощенко А.В. Правовой нигилизм: общетеоретическая характеристика. Х., 2005. 6. Модельный уголовно-процессуальный кодекс для государств-участников СНГ (принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников Содружества Независимых Государств 17 февраля 1996 г. // Приложение к «Информационному бюллетеню». 1996. №10. 7. Статут Міжнародного кримінального суду за Римським договором 1998 р. // Український часопис міжнародного права. 2002. № 1.

Надійшла до редакції 19.04.06